

УДК 303.446.23

О. Г. Стегній, д-р соціол. наук

Інститут соціології НАН України

МЕТОДОЛОГІЧНІ СКЛАДНОСТІ КРОС-КУЛЬТУРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті розглядаються основні методологічні складності, що виникають у проведенні порівняльних соціологічних досліджень сучасних суспільств, специфіка і зміст поняття крос-культурного аналізу.

Ключові слова: міжнародні порівняльні соціологічні дослідження, методологія крос-культурного аналізу, крос-культурна психологія, культура, суб'єктивна культура, культурна одиниця.

Одним з помітних трендів розвитку сучасної соціологічної науки доби глобалізації багатьох соціально-економічних та політичних процесів є міжнародні порівняльні соціологічні дослідження. Саме на цьому напрямі дослідницької роботи є можливість отримати достовірне соціологічне знання щодо тривалих тенденцій соціальних змін, щодо загальних рис та специфіки розвитку сучасних суспільств.

Соціальний досвід існування людей в умовах певного типу інституціональної організації суспільства визначає відповідний тип соціальної культури, який знаходить віддзеркалення у специфічних цінностях, нормах, традиціях та стереотипах сприйняття та осмислення соціальної дійсності. Йдеться про специфіку політико-правової, економічної та духовної культури, без урахування якої суттєво викривляються результати крос-національних досліджень за участю країн, що належать до різних типів соціальної культури.

Що слід розуміти під методологією крос-культурного аналізу? Питання є доволі актуальним з огляду на те, що предметний зміст та методологічні принципи крос-культурних досліджень мають доволі широке тлумачення включно з ототожненням понять "крос-культурне", "міжкультурне", "інтеркультурне" тощо без врахування їх змістовної особливості.

Джерелами методології крос-культурного аналізу є компаративістський метод культурних досліджень, символічний інтеракціонізм Чиказької школи, біхевіористичний метод у психології (американський психолог Г. Тріандіс), а також теорія соціальних та культурних змін. Предметом крос-культурної психології та її головним завданням є виявлення залежностей поведінки людей від культурних чинників. Крос-культурна психологія – синтез культурології та біхевіористської психології (соціобіхевіоризм Дж. Міда). Синтез цих двох напрямів визначив головні теоретичні концепти крос-культурної психо-

логії, а саме "культура", "суб'єктивна культура". "культурна одиниця", "крос-культурне".

Теза про можливість і необхідність компаративістського аналізу відразу ж породжує два запитання: що і як порівнювати в культурах. Відповідь на перше запитання потребує більш глибокого теоретичного осмислення самого феномену культури та виявлення в різних культурах складових елементів. Відповідь на друге запитання розкриває прикладну і процедурні сторони даного методу.

Зазвичай культуру розглядають як поєднання її матеріалізованого та суб'єктивного виявлення. Останнє як сукупність суб'єктивних відповідей на те, що створила людина, виступає у формі міфів, ролей, цінностей та відносин. Розроблена Г. Тріандісом концепція суб'єктивної культури є теоретично ініціальною для крос-культурних досліджень. Культура присутня як усередині індивідів, так і поза ними. Культура існує в індивіді у формі переконань, цінностей, які він поділяє, та інтеріоризованих зразків взаємодії (суб'єктивна культура). Поза індивідами культура складається з частини створеного ними середовища, включно з релігійними переконаннями, освітніми системами та естетичними досягненнями.

Більшість крос-культурних дослідників визначають культуру як загальний конгломерат відносин, цінностей, поведінки і переконань, які передаються з покоління в покоління за допомогою мови. Таке визначення культури є соціопсихологічним. Наведене визначення культури поєднується з нестачею адекватних способів виміру цієї спільності психологічних відмінних рис у такого роду дослідженнях. Нерідко дослідники обмежуються тими властивостями людей, які простіше виміряти: раса, етнічність, національність.

Робочим інструментом крос-культурного аналізу виступає поняття "культурна одиниця", введене Р. Нароллом для позначення "людей, які, розмовляючи однією мовою, належать або до однієї держави, або до однієї контактної групи" [1]. Об'єктом таких досліджень є "культурна одиниця", проте думки щодо її масштабу та кордонів різняться. Сам Р. Наролл запропонував розглядати локальну групу в певний історичний проміжок часу та досліджувати її в кордонах, в яких існують одна або більше взаємно зрозумілих членам цієї групи мов. Після встановлення існування мовних кордонів в обох напрямках (мова А і мова В) дослідник вправі заявити, що дві одиниці дійсно відмінні. Тріандіс включає в характеристику культурної одиниці три параметри: час, місце та мову культурних умов, що впливають на поведінку [2].

Таким чином, проблема кордонів (меж) культурної одиниці вирішується шляхом виявлення її зовнішніх експлікованих форм, і до таких належить, насамперед, мова, оскільки ми фокусуємо нашу увагу на взаємному нерозумінні. Такий підхід виправданий в умовах лінгвістичної гетерогенності суспільства, проте виглядає сумнівним у ситуації мовної гомогенності, за якої продовжують існувати культурна варіативність. Наприклад, серби, хорвати та

боснійці розмовляють однією мовою, проте не становлять єдиного народу, і тому не можуть бути підведені під категорію "культурної одиниці". І навпаки, в межах одного етносу може мати місце лінгвістична варіативність (україномовні та російськомовні українці).

Специфіка поняття "крос-культурний" полягає в тому, що воно вказує на порівняльний підхід у вивченні культур, порівняльно-типологічне вивчення різних культур. Зміст методу крос-культурного аналізу полягає, по-перше, в порівнянні двох або більшого числа істотно відмінних фактів, по-друге, у визначенні впливу культурних умов на поведінку, по-третє, в установленні систематичної залежності між культурними та поведінковими змінними. Таким чином, завдання полягає в тому, як дві системи на рівні групового та міжособового аналізу співвідносяться одна з одною.

Порівняльно-культурні дослідження вивчають культурні процеси та явища на підставі використання методу порівняльного аналізу з метою виявлення та ідентифікації подібного (спільного, інваріантного) та специфічного (відмінного) в культурі. Такого роду дослідження включають в себе порівняльний сегментарно-профільний аналіз (зіставлення культурних характеристик в одному й тому ж часовому інтервалі) та міжчасовий аналіз (зіставлення показників і характеристик в їх темпоральному вимірі, в динаміці).

У залежності від цільової спрямованості відрізняють чотири типи порівняльно-культурних досліджень.

1. Коли конкретний соціокультурний простір – предмет безпосереднього інтересу дослідника, а порівняння лише допоміжний інструмент для виявлення специфіки обраного об'єкта.

2. Коли культури, що порівнюються, – контекст дослідження, орієнтованого на виявлення, перевірку та обґрунтування загальності тієї чи іншої культурної характеристики.

3. Коли культурні характеристики, які порівнюються, виступають одиницями аналізу в ході вивчення цілісних соціальних систем.

4. Коли дослідження носять транснаціональний характер – тобто окремі культури розглядаються як елементи всеохоплюючої системи.

У відповідності до антропосоціетального підходу в порівняльно-культурних дослідженнях предметом виступає соціокультурний простір, який являє собою проникаючий взаємозв'язок культури і соціальності – соціетальне ціле як результат людської діяльності [3]. Різноманіття його аспектів і виражає багатомірність цього простору як об'єкта вивчення¹.

¹ Як приклад можна навести відомий порівняльний міжнародний соціологічний проект – Європейське соціальне дослідження (European Social Survey), в якому виокремлюють десять комплексних вимірів соціокультурного простору, які утворюють соціально-економічний та культурно-особистісний комплекси.

Можна виокремити три зрізи соціокультурного простору. Перший, символічний простір духовної культури, об'єктивоване в цінностях та нормах поведінки, в сукупності творить людської спільноти – міфологічних і раціональних, традиційних і сучасних, відкритих і закритих. Такий символічний простір не має фізичних кордонів, він багатосаровий і включає кілька типів культур. Їх способом існування є діалог всередині кожної культури, між культурами та субкультурами. Різні прошарки цього простору суперечливо взаємодіють, проникають один в одного.

Другий, інституціональний простір соціальних відносин включно з економічними, політичними та ідеологічними. Ще більшої ваги набирає культурна диверсифікація управлінської практики, яка включає в себе національну і регіональну культуру; професійну культуру; культурні орієнтації в організаційній поведінці в трудових відносинах; індивідуальні культурні, етнічні і соціальні особливості зайнятих в організаціях. В сучасних умовах цей простір також характеризується діяльністю наднаціональних інститутів (Європейський Союз, Співдружність Незалежних Держав).

Третій, предметний простір матеріальної культури – різні технологічні уклади та різноманітні предмети, створені людиною, а в новітній період технологічні інновації. Рівень технологічного оснащення, доступу до новітніх засобів комунікації та зв'язку істотно змінює традиційне уявлення про фізичний простір та час. Також очевидно, що Інтернет і мобільний телефон в кінцевому підсумку матимуть глибокі культурні наслідки (зокрема, заміна реального спілкування на віртуальне; перенесення реальної соціальної активності, протесту до крісел біля моніторів).

Сукупність цих зрізів соціокультурного простору диференційована по вертикалі і по горизонталі. Вертикальна диференціація означає ієрархічну нерівність статусів різних компонентів простору, їх престижу в масовій свідомості. Горизонтальна диференціація означає структурні відмінності між країнами і регіонами однієї країни, які перебувають на одному рівні ієрархії статусів/престижу.

Як наслідок, більшість населення включена в кілька різних, нерідко суперечливих компонентів структури соціокультурного простору.

Хоча предметом аналізу крос-культурних досліджень виступають національні країни, варто зауважити, що державні кордони далеко не завжди збігаються з культурними кордонами. Мова іде про існування в межах багатьох країн, і тут Україна не виняток, значної кількості субкультур. У нашому випадку це прозахідна та проросійська (прорадянська) субкультури з відповідною різницею в мові повсякденної комунікації, набором компонентів історичної пам'яті, світоглядними орієнтаціями по лінії західна демократія – радянський суспільний порядок. Окремі дослідники вважають, що внутрішні варіації можуть часто бути такими ж важливими, як і крос-національні відмінності [4]. Це означає що країни можуть виступати довільними політич-

ними утвореннями, однак не обов'язково формуються стабільними культурними кордонами. Прикладом можуть бути колишні Югославія чи СРСР: один політичний режим та різні патерни культури.

М. Петерсен та П. Сміт систематизували критичні зауваження щодо доцільності використання країн як одиниць крос-культурних досліджень та виокремили три головні: дослідження індивідів показують істотні внутрішні варіації в межах країн; країни мають регіональні, етнічні та інші субкультури; структурні теорії в цілому зазнали істотних змін [5]. Серед окремих соціальних дослідників лунають пропозиції не порівнювати культури націй або етнічних груп, оскільки індивіди, з яких вони складаються, є значно більш відмінними, ніж зазначені соціальні утворення. Але такі пропозиції виглядають малопереконливими хоча б з огляду на те, що соціологічна наука вивчає масові прояви/патерни різноманітних феноменів соціального життя, і тому порівняльно-культурне дослідження сучасних суспільств не може бути зведене до вивчення соціокультурних відмінностей окремих індивідів.

Враховуючи етнонаціональні відмінності України, об'єктом крос-культурного аналізу, як наочно демонструє участь Естонії в Європейському соціальному дослідженні, може виступати російськомовне та україномовне населення нашої країни або російськомовні росіяни та україномовні українці². З іншого боку, цікаво порівняти російськомовних росіян України з росіянами власне Росії. Наскільки в цьому випадку громадянські відмінності росіян (приналежність до різних країн) будуть відрізнятися від етнічних відмінностей росіян та українців всередині однієї країни?

Перед дослідниками, які проводять крос-культурний аналіз характерних культурних рис регіональних спільнот різних країн, може постати питання: наскільки утворені інтернаціональні кластери таких спільнот, на підставі виявлених спільних культурних характеристик, виходять за межі окреслених на політичній мапі національних/державних кордонів? Якщо подібне явище має місце, тоді доцільність існування самого поняття "національна культура" може бути поставлене під сумнів. У цій ситуації водночас виникає інше запитання: якщо не національні культури, то що формує доволі чітке розмежування культурних кластерів? Незалежно від внутрішньокультурної гомогенності або гетерогенності регіонів країни ми повинні визнати наявність латентної характеристики, яка згруповує регіони країни та наділяє їх національною культурою, відмінною від інших народів.

² Проведений автором порівняльний аналіз національно-групової ідентифікації українців та росіян в Україні зафіксував відмінності групових ідентичностей, пов'язаних з символічними спільнотами. Зокрема, різні погляди на усвідомлення себе частиною слов'янського світу серед етнічних українців і росіян значною мірою пояснюється їх різною історичною ідентичністю, пов'язаною із ставленням до радянського минулого та відновлення союзної держави на чолі з Росією. Якщо етнічні українці тяжіють до власне самостійного і належного розвитку поза зони російського впливу, то етнічні росіяни демонструють протилежну картину. Див. [6].

Для відповіді на поставлені запитання М. Мінков і Г. Гофстедде застосували ієрархічний кластерний аналіз 299 регіонів з 28 країн в рамках проведення Всесвітнього дослідження цінностей (WVS) [7]. При визначенні відстані між парами об'єктів по кожній з чотирьох груп країн (Схід та Південно-Східна Азія, країни Африки на південь від Сахари, Латинська Америка, Англомовний світ) використовувалась метрика евклідової відстані та відстань, заснована на кореляції Пірсона. Аналізу підлягали три групи цінностей: шість персональних цінностей; десять цінностей для дітей та десять цінностей за відомою методикою Ш. Шварца. Дослідників насамперед цікавило питання гомогенної національної культури в порівнянні із змішаною або розрізненою національною культурою, оскільки в цих двох потенціальних сценаріях концепт національної культури може зазнати істотної зміни.

Отримані дані дозволяють спростувати окремі аргументи проти існування поняття національної культури. Якщо порівнювати базові культурні цінності регіонів більшості країн-учасниць WVS, то вони тяжіють до кластера за національною ознакою, а не розсіюються і переміщуються з регіонами інших країн в аналогічному культурному або географічному просторі. Це підтверджується навіть у разі нещодавно утворених країн, таких як Малайзія – Індонезія, які мають спільну офіційну мову (малайсько-індонезійська), мають спільну релігію (іслам), довготривалу історію традиційної економіки (рисівництво), довгий спільний державний кордон.

Той факт, що регіони Тайваню утворили додатковий кластер, який приєднався до додаткового кластера в Японії, а не до КНР, переконливо демонструє внесок економічного розвитку в національну культуру: багаті країни мають культуру, яка відрізняє їх від менш економічно розвинених країн. Також, можливо, має місце вплив історичного чинника: в останні 400 років Тайванем керували не материковий Китай, а Голландія, Японія та автономні локальні уряди.

Іншим важливим висновком стало те, що зазначені набори цінностей по-різному виявляються в національних культурах різних частин світу. Це свідчить про те, що національна культура відчутно залежить від комбінації змінних, які використовуються для її опису. Різний набір таких комбінацій може призвести до відмінностей національних культур. При цьому залишається відкритим запитання: яким чином нації утворюють та зміцнюють національні культури, в чому полягає роль державних інституцій, системи шкільної освіти, національних громадських організацій та медіа в даному процесі.

Хоча немає найкращого способу визначення базового критерію для визначення культурних дистанцій між країнами, існує можливість обрати кілька особливостей, які б вважались релевантними для більшості крос-культурних порівнянь. На думку М. Мінкова, одним з можливих підходів є порівняння країн за тими речами, які сучасна людина розглядає як важливі.

Цей дослідник вважає, що принципово можливо створити своєрідну культурну мапу світу на підставі таких індикаторів і розраховувати відстань між двома країнами. Знаряддям для такої карти можуть стати багатовимірне шкалювання (multidimensional scaling, MDS) та ієрархічна кластеризація (hierarchical clustering) з деревоподібною класифікацією країн [8].

Проведення емпіричного соціологічного дослідження в різних культурах та наступний порівняльний аналіз його результатів вимагає від дослідника врахування низки методологічних особливостей. Серед численних методологічних проблем крос-культурного дослідження є: визначення виду дослідження, проблема вибору підвалин порівняння, формування вибіркової сукупності, визначення перемінних, мовні перешкоди та дослідницькі процедури.

Найбільш поширеним видом крос-культурного дослідження перевірки гіпотези є порівняння двох або більше культур щодо певної змінної (власне предмета дослідження). Інший вид такого дослідження встановлює причину виникнення культурних відмінностей, коли дослідник вимірює інші змінні, які можуть бути пов'язані зі встановленими відмінностями. У такому підході культура є загальною дефініцією, яка сама по собі не має ніякої пояснювальної цінності і об'єднує всі види відмінностей поведінки між культурними групами. Тому з методологічної точки зору культурою можна вважати широкий набір нерідко слабко пов'язаних незалежних змінних. Відтак культуру як неспецифічну змінну слід замінити більш специфічними змінними для більш достовірного пояснення культурних відмінностей. Такі змінні мають назву змінних середовища і повинні вимірюватися для визначення ступеня, в якому вони можуть статистично пояснити культурні відмінності. Якщо змінна середовища не пояснює всіх відмінностей між культурами, тоді інші змінні середовища повинні бути включені в наступні дослідження для пояснення не розкритих поки відмінностей між культурами, доки не будуть пояснені всі відмінності.

Проблема вибору підвалин порівняння

У крос-культурних дослідженнях одиницями аналізу можуть виступати країни або культури. Джерелом емпіричних даних можуть бути респонденти-представники цих культур, але нерідко такого роду дані є сумарними або усередненими для кожної культури, і саме ці значення використовуються як підґрунтя для кожної культури. До цього виду дослідження належить екологічний аналіз та аналіз рівня культури. Прикладами аналізу екологічного рівня можуть слугувати дослідження культурних цінностей різноманітних культур.

Наявність значної варіативності норм поведінки, які визначаються різними чинниками, передбачає необхідність використання методу факторного аналізу. При цьому дослідник бере до уваги всю сукупність чинників, розглядаючи можливі залежності між ними за принципом казуальності, в якому

визначальним виявляється типова для біхевіоризму модель "стимул – реакція". Як змінні в крос-культурних дослідженнях виступають такі системи: 1) екологічна, включно з фізичним довкіллям, ресурсами, географією; 2) система засобів існування, тобто методи експлуатації довкілля: сільське господарство, збиральництво, промисловість; 3) соціокультурна система: інститути, норми, ролі та цінності, які існують поза індивідом; 4) індивідуальна система: сприймання, навчання, мотивація, суб'єктивна культура, яка, у свою чергу, включає особливості сприймання елементів культурної системи; 5) інтеріндивідуальна система: патерни соціальної поведінки [2, р. 9].

Варто зважати на відмінності в інтерпретаціях результатів, отриманих на базі дослідження екологічного або індивідуального рівня. Взаємозв'язок між культурною змінною та обраною змінною на екологічному рівні не обов'язково означає, що такий взаємозв'язок існує на індивідуальному рівні. Такий взаємозв'язок може існувати або не існувати на індивідуальному рівні в рамках культури, що вивчається, а якщо існує, то може бути як прямим, так і зворотним.

Чимало дослідників вирішують цю проблему, виходячи з того, що існують ключові ціннісні дилеми, за якими можна диференціювати всі культури. Саме ці ключові запитання дослідники вважають підвалинами порівняння, які повинні бути інваріантними категоріями³. Вони повинні бути однаково застосовані та зрозумілими в культурах, що вивчаються. Це і створює проблему.

В методиці К. Клакхона виокремлені три групи культурних цінностей: "людина і природа", "людина – людина" та "про людину і про природу"[9]. Він вважав, що всі культури можуть бути охарактеризовані за допомогою властивих їм ознак у цих групах. До першої групи входять такі пари ознак: визначеність – невизначеність у світі, природа єдина – численна, зла – добра. Загальний погляд на людину відображений у групі "людина – людина". У цьому класі Клакхон об'єднує чотири пари ознак: людина – група, егоїзм – альтруїзм, автономність – залежність, активність – пасивність. Остання група "про людину і про природу" містить дві пари ознак, які описують спільні культурні позиції: якість – кількість та унікальне – спільне, за смыслом схоже на партикуляризм – універсализм Т. Парсонса.

Вимоги до побудови вибірки

Складним питанням є врахування у вибірці рівня гомогенності культурної групи, коли учасники опитування мають бути адекватними представ-

³ Серед найбільш відомих методів дослідження соціальних цінностей варто назвати методику М. Рокіча, яка ґрунтується на методі ранжування; методику парних зрівнянь А. Едвардса "список особистих вподобань"; метод оцінки висловлювань покладений в основу запитальника С. Морріса "Способи життя"; метод вибору з кількох альтернатив – респондент має зробити вибір на користь тієї чи іншої цінності (запитальник "Вивчення цінностей" Г. Олпорта; запитальник Ф. Клакхон і Ф. Стродтбека; запитальник "Цінності особистості" Л. Гордона).

никами своєї культури. Інше питання торкається рівноцінності вибірок культур, що досліджуються, за іншими параметрами крім приналежності до цієї культури (поза культурними змінними), як-то: демографічна змінна, освітня змінна, соціально-економічний статус та релігійна приналежність. Остання вимога до вибірки пояснюється необхідністю встановлення причин можливих відмінностей між представниками різних культур. Тому крос-культурне дослідження вважається методологічно правильним, якщо вибірки, які порівнюються, є рівноцінними за позакультурними змінними.

У реальній практиці проведення крос-культурних досліджень доволі складно визначити, де саме закінчуються фактори культури і починаються позакультурні фактори. У багатьох випадках демографічні позакультурні відмінності є складовими культури і тому не можуть бути виключені з дослідження. Відтак дослідники мають бути поінформованими про позакультурні демографічні чинники, враховувати такого роду особливості своєї вибірки в інтерпретації отриманих результатів.

Концептуальне і емпіричне визначення змінних

У проведенні та оцінюванні результатів крос-культурного дослідження концепція рівноцінності має вирішальне значення. Рівноцінність у такому дослідженні може бути визначена як стан або умова подібності в концептуальному значенні та в емпіричному методі між культурами, що створює можливість для порівняння цих культур. За влучним висловом Девіда Мазумото [10], недотримання рівноцінності в крос-культурному дослідженні створює ситуацію порівняння яблук з апельсинами. Тому при розробці анкети в крос-культурних опитуваннях необхідно враховувати функціональну еквівалентність інструменту вимірювання. Деякі дослідники називають цей тип вимірювань "функціонально еквівалентними", щоб відрізнити від так званих "ідентичних вимірювань".

На думку окремих дослідників, досягти гармонізації національних вимірювань можна двома шляхами. Перший полягає у визнанні відмінностей і окремому аналізі кожного національного масиву даних з їх подальшим порівнянням. Однак інтерпретація статистичних даних, що порівнюються, вимагає детального знання різних національних систем. Крім того, еквівалентність не може бути статистично перевірена, тому доводиться покладатися на валідність та достовірність. Другий підхід полягає в узгодженні змінних другого плану, що означає побудову таких змінних, які можуть безпосередньо зіставлені. По суті, методика узгодження вимагає загального рівня спільності, який буде використовуватися під час порівняння різних культур країн – учасниць опитування. Істотним недоліком такого підходу може стати втрата істотної інформації, якщо рівень спільності буде мінімальний [11].

Питання рівноцінності належить до кожного з окремих аспектів проведення будь-якого соціологічного дослідження, але у випадку проведення дослідження в різних культурах та країнах виникають суто специфічні вимоги,

як-то можливість порівняння мови і перекладу, питання про можливість існування культурних наборів реакцій в отриманих емпіричних даних.

Основною проблемою крос-культурного дослідження є перевірка рівноцінності значення загального теоретичного підґрунтя, а також значимості та важливості висунутих специфічних гіпотез. З'ясування рівня рівноцінності або нерівноцінності гіпотез дозволяє досліднику відповісти на запитання: наскільки важливість висунутої ним гіпотези для представників однієї культури є важливою або значимою для людини іншої культури. Або іншими словами, наскільки рівноцінні за своїм значенням гіпотези для всіх учасників дослідження.

Поширені методи якісної оцінки можуть бути недійсними внаслідок культурних відмінностей у розумінні певних пунктів у списку цінностей, а також внаслідок того, що певні судження щодо цінностей ґрунтуються більшою мірою на внутрішніх соціальних порівняннях, ніж на прямому виділенні з особистої, індивідуальної системи цінностей. У такому разі використовується метод оцінки поведінкового сценарію.

Якщо поняття має різне значення для людей з різних культур та вимірюється різними способами в різних культурах, то проведення порівняльного аналізу втрачає сенс. Відтак, крос-культурні дослідники повинні чітко усвідомлювати проблему рівноцінності щодо своїх концептуальних визначень та емпіричної операціоналізації змінних. Д.Мацумото як приклад наводить уявлення про інтелект: у США це насамперед вербальні й аналітичні здібності, тоді як в окремих культурах його ознаками виступають переважно великодушність та щирість.

Крос-культурні дослідники повинні демонструвати крос-культурну валідність своїх інструментів вимірювання на рівні позицій і шкал, щоб встановити їх рівноцінність для порівняння. Дослідники повинні критично ставитися до можливих культурних відмінностей у концептуальних визначеннях різних змінних у крос-культурних дослідженнях, які становлять інтерес. Крім того вони мають ретельно перевіряти самі методи, які використовують для виміру цих змінних, аж до точного звучання окремих пунктів у тестах.

Крос-культурні дослідники повинні мати уяву про проблеми мовної еквівалентності, щоб не сплутати мовні відмінності з культурними, які вони мають знайти.

Проблема культурних наборів реакцій

Культурні набори реакцій – вплив культури на використання шкали для відповіді; культурна тенденція використовувати окремі відрізки шкали незалежно від змісту запитання. Набори реакцій належать до крос-культурних відомостей, але не обов'язково до методів проведення дослідження. Якщо існують культурні набори реакцій, то будь-які відмінності виявлені між культурами, можуть відображати ці тенденції, а не власне існуючі відмінності тієї ознаки, яка досліджується. Такі набори реакцій виявляються по-різному. Так,

представники колективістських культур можуть не наважитись використувати крайні позиції шкали, що відповідає культурному патерну "не висовуватися".

Нерівноцінні дані

На практиці нереально досягти цілковитої рівноцінності крос-культурного дослідження, тобто дослідження, яке концептуально, емпірично означає в точності теж саме для всіх культур його учасників. Айп Пуртинга і Джон Беррі [12] пропонують чотири способи вирішення проблеми нерівності крос-культурних даних.

1. *Виключати порівняння.* Найбільш традиційний спосіб вирішення цієї проблеми – відмова дослідника від проведення порівняння внаслідок його недоцільності (безглуздості).

2. *Зменшення нерівноцінності даних.* Багато дослідників намагаються виокремити рівноцінні і нерівноцінні частини своїх методів, а потім проводити порівняння лише по рівноцінних частинах.

3. *Інтерпретація нерівноцінності.*

4. *Ігнорування нерівноцінності.* На жаль, чимало дослідників ігнорують цю проблему на підставі інваріантності шкали в культурах, які вивчаються, незважаючи на недостатність доказів на користь свого переконання.

Наведений перелік основних методологічних складностей у проведенні порівняльно-культурних досліджень сучасних суспільств може бути, таким чином, зведений до пошуку вимірів соціокультурного простору для порівняльного аналізу з дотриманням адекватної передачі смислу обраних одиниць аналізу представниками різних культур та вибору відповідних методів дослідження і дослідницьких процедур. Пошук шляхів вирішення зазначених методологічних складностей є нагальною науковою проблемою для належного методологічного підґрунтя для впровадження у вітчизняну соціологічну практику світового досвіду проведення крос-культурних досліджень з урахуванням соціокультурної специфіки пострадянського суспільства, що трансформується.

1. *Naroll R.* Handbook of Method in Cultural Psychology / R. Naroll, R. Cohen (Eds.). – New York : Natural History Press, 1970. – P. 248.

2. *Triandis H.C.* Introduction to Handbook of Cross-Cultural Psychology / H.C. Triandis, W.W. Lambert (Eds.). – Boston : Allyn and Bacon, 1980. – Vol. 1. Perspectives. – P. 2.

3. *Лапин Н.И.* Общая социология / Н.И. Лапин. – М. : Высш. шк., 2009. – С. 29–40.

4. *Tung R.* The cross-cultural research imperative: The need to balance cross-cultural and intra-national diversity / R. Tung // *Journal of International Business Studies.* – 2008. – № 39. – P. 41–46.

5. *Peterson M.F.* Social structures and processes in cross-cultural management / M.F. Peterson, P.B. Smith // *The Handbook of cross-cultural management research* – Thousand Oaks, SAGE: 2008. – P. 35–58.

6. Стегний А. Опыт сравнительного анализа национально-групповой идентификации украинцев и русских в Украине / А. Стегний // Национально-гражданские идентичности и толерантность. Опыт России и Украины в период трансформации. – К. : ИС НАНУ ; ИС РАН, 2007. – С. 128–142.
7. Minkov M. Is National Culture a Meaningful Concept? Cultural Values Delineate Homogeneous National Clusters of In-Country Regions / M. Minkov, G. Hofstede // Cross-Cultural Research. – 2012. – № 46. – P. 133–159.
8. Minkov M. Cultural Differences in a Globalizing World / M. Minkov. – Bingley : Emerald Group Publishing, 2011.
9. Kroeber A.L. Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions / A.L. Kroeber, C. Kluckhohn, W. Untereiner. – New York : Vintage Books, 1952.
10. Мацумото Д. Психология и культура / Д. Мацумото. – СПб. : Питер, 2003.
11. Harkness Janet A. Cross-Cultural Survey Methods / Janet A. Harkness, J.R. Fons, Van de Vijver, Mohler Peter Ph. – New York : John Wiley & Sons, 2003.
12. Берри Д. Кросс-культурная психология / Д. Берри, А. Пуртинга. – X. : Гуманитарный центр, 2007.

Транслітерований список джерел

1. Naroll R., Cohen R. (Eds.). Handbook of Method in Cultural Psychology. – New York : Natural History Press, 1970. – P. 248. [in English]
2. Triandis H.C., Lambert W.W. (Eds.). Introduction to Handbook of Cross-Cultural Psychology. – Boston : Allyn and Bacon, 1980. – Vol. 1. Perspectives. – P. 2. [in English]
3. Lapin N.I. Obshhaja sociologija. – M. : Vyssh. shk., 2009. – S. 29–40. [in Russian]
4. Tung R. The cross-cultural research imperative: The need to balance cross-cultural and intra-national diversity // Journal of International Business Studies. – 2008. – № 39. – P. 41–46. [in English]
5. Peterson M.F., Smith P.B. Social structures and processes in cross-cultural management. // The Handbook of cross-cultural management research – Thousand Oaks, SAGE: 2008. – P. 35–58. [in English]
6. Stegnij A. Opyt sravnitel'nogo analiza nacional'no-gruppovoj identifikacii ukraincev i russkix v Ukraine // Nacional'no-grazhdanskije identichnosti i tolerantnost'. Opyt Rossii i Ukrainy v period transformacii. – K. : IS NANU ; IS RAN, 2007. – S. 128–142. [in Russian]
7. Minkov M, Hofstede G. Is National Culture a Meaningful Concept? Cultural Values Delineate Homogeneous National Clusters of In-Country Regions // Cross-Cultural Research. – 2012. – № 46. – P. 133–159.
8. Minkov M. Cultural Differences in a Globalizing World. – Bingley : Emerald Group Publishing, 2011. [in English]
9. Kroeber A.L., Kluckhohn C., Untereiner W. Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions. – New York : Vintage Books, 1952.
10. Matsumoto D. Psixologiya i kul'tura. – SPb. : Piter, 2003 [in Russian]
11. Harkness Janet A., Fons J.R., Van de Vijver, Mohler Peter Ph. Cross-Cultural Survey Methods. New York : John Wiley & Sons, 2003. [in English]
12. Berry D. Kross-kul'turnaya psixologiya / D. Berry, A. Purtinga. – X. : Gumanitarnyj centr, 2007. [in Russian]

Отримано 28.03.13

Стегний А.Г., д-р социол. наук

**МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ СЛОЖНОСТИ КРОСС-КУЛЬТУРНЫХ
ИССЛЕДОВАНИЙ**

В статье рассматриваются основные методологические сложности в проведении кросс-культурных исследований современных обществ, специфика и содержание понятия кросс-культурного анализа.

Ключевые слова: международные сравнительные исследования, методология кросс-культурного анализа, кросс-культурная психология, культура, субъективная культура, культурная единица.

Stegniy O.G., doctor of Sociology

METHODOLOGICAL DIFFICULTY OF CROSS-CULTURAL STUDIES

This article reviews the main methodological complexities, that come out from carrying out comparative sociological researches of modern societies, the specificity and meaning of cross-cultural analysis.

Keywords: international comparative sociological researches, the methodology of cross-cultural analysis, cross-cultural psychology, culture, the subjective culture, cultural unit.